

DERGİLERİN KALİTE GÜVENCESİ OLARAK HAKEMLİK VE BAZI SORUNLAR

Ramazan Gözen *

Bir derginin başlıca hedefi, yayın yaptığı alana makaleler aracılığıyla katkı yapmaktır. Bu katkının düzeyi ve oranı, yayınladığı makalelerin kalitesiyle ve niteliğiyle doğru orantılıdır. Dolayısıyla bir derginin kalitesi, derginin kağıt, görünüm, cilt, dizgi ve benzeri teknik özelliklerden değil, içindeki makalelerin kalitesinden kaynaklanır. Makalelerin kalitesi ise, birbirine bağlı birçok unsurun tek başına ve diğer unsurlarla birlikte doğru ve etkin bir şekilde çalışmasına bağlıdır. Bu zincirin başlıca unsurları; yazar, editör, hakem ve baskı olup, bir makale bu unsurların koordineli ve işbirliği içinde yapacakları çalışmaların ve etkileşimlerin bir ürünü olarak ortaya çıkar. Bu süreçteki aktörlerin her birinin çok önemli rolleri olmakla birlikte, hakem ve hakemlik süreci tüm işlemlerin omurgasını oluşturur. Zira, bir derginin ve içindeki makalelerin bilimsel katkı düzeyi, hakemlik sürecinin ne kadar sağlıklı, doğru, bilimsel, objektif ve düzenli işlediğine yakından bağlıdır.

Gerek kendi akademik tecrübelerimiz gerekse Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) üyeleri olarak yaptığımız çalışmalar ışığında, Türkiye’de sosyal bilimler alanında yayımlanan dergilerin ve bu dergilerdeki makalelerin büyük bir kısmının ciddi kalite ve nitelik sorunlarının olduğunu söyleyebiliriz. Ülkemizde resmi ve özel nitelikte yüzlerce dergi yayımlanmasına rağmen, bu dergilerin kullanım, okunma ve bilimsel katkı yapma düzeyleri maalesef oldukça düşüktür. Bunlar arasında üniversitelerin değişik fakültelerinin yayınladığı dergilerin de yer alıyor olması gerçekten üzüntü vericidir.

Bu durumun pek çok nedenleri ya da gerekçelerini gösterebiliriz; ekonomik, mali, sosyal, idari, teknik ve diğer nedenlerle kaliteli yayınların yapılamadığını iddia edebiliriz. Kanaatime göre, bu nedenlerin başında hakemlik süreçlerinin işleyişindeki sorunlar ve eksiklikler gelmektedir. Dergilerin kendi alanlarına beklendiği kadar katkı yapamamalarının nedeni kısmen ülkemizdeki sosyal bilimler alanının yapısal ve tarihsel sorunları olabilir, ama bence asıl neden bu dergilerin ve yayınların hakemlik sürecindeki ciddi sorunlar ve aksaklıklardır.

Hakemlik süreci, şu dört unsurdan oluşur: Editör, Hakemlik Formu, Hakem Seçimi, Hakemin Değerlendirmesi. Bu unsurların her birinin fonksiyonu ve hakemlik sürecinde gözlemlenen bazı sorunlar özetle şöyledir.

EDİTÖR

Tüm yayın ve hakemlik sürecinin merkezinde yer alan ve yayınların kalitesinden ve derginin performansından baş sorumlu olan aktör, editördür. Editörün, hakemlik süreci ile ilgili görevleri ve bu noktada görülen aksamalar şunlardır:

* Prof.Dr., Çankaya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

- Derginin ilgi alanına girebilecek hakemlerin envanterini çıkarmak, alanlarına göre görev dağılımı yapmak ve yazıları sadece ilgili uzman hakemlere göndermek. Bu noktada görülen en temel sorunlar; hakemlerin sınırlı ve belirli bir çevreden seçilmesi; değişik nedenlerle dar bir hakem grubuyla çalışılmasıdır. Bu durum, alan dışı veya gönderilen makalenin konusuna uygun olmayan hakemlik sürecinin işlenmesine yol açıyor. Hakemlerin alanı dışındaki yazılar için görevlendirilmesi sıkça görülen bir problemdir. Aynı hakeme üç farklı alanda ya da konuda makale gönderildiğine ve hakemlerin bunlara olumlu cevap verdiğine bile şahit oluyoruz. Sıkça görülen diğer bir sorun, “çalışkan, üretken ve kolay iş yapan” hakemler üzerine yoğunlaşırken, “geciktiren ve zor iş yapan” hakemlerden yararlanılmaması durumudur. Bu tür durumlar hakemlerin bağımsızlığı ve tarafsızlığı ilkesine zarar vermektedir.

- Yazı ile ilgili hakemlik sürecinin tamamlanmasını sağlamak, yani hakemin yaptığı eleştiri ya da düzeltme taleplerinin yazar tarafından tam olarak yerine getirildiğine emin olduktan ve hakem ile yazarın uzlaşmasını gördükten sonra yayınlamak. Bu noktada sıkça yaşanan ciddi bir sorun; hakemin talepleri yerine getirilmeden, yazının dergide yayınlanmasıdır. Bu durum, hem hakeme dönük çok büyük bir saygısızlık anlamına gelmekte hem de derginin kalite düzeyinin ne kadar düşük olduğunu göstermektedir.

- Tüm yazıların hakem değerlendirme sürecindeki işlemlerinin arşivlenmesini sağlamak. Yazıların ve tüm hakemlik süreci evraklarının arşivlenmesi ve gerekli durumlarda talep edildiğinde takdim edilebilmesi gerekir. Özellikle SBVT çalışmalarında bizzat gözlemlediğimiz bir sorun şudur: Hakem raporları ya arşivlenmediği ya da zaten olmadığı için, zaman zaman ‘çakma/sahte’ hakem raporları gönderildiğine şahit oluyoruz; bazen hakemin ve yazarın süreç boyunca yaptıkları müdahaleleri ve düzeltmeleri gösteren belgeler gönderilmiyor; bazen de hakemin düzeltme talebi yerine getirilmeden yazı yayınlanıyor.

- Tüm yazıların hakemlik sürecinden geçmesini sağlamak. Tabi bu noktada çok daha önemli bir sorun: Özellikle itibarlı, meşhur veya bir şekilde ulaşılamayan yazarların makalelerinin hakem sürecine tabi tutulmaması, ya da tutulmuş gibi gösteren çakma hakem raporlarının düzenlenmesidir. Diğer bir deyişle, belki bir çok makalenin ama özellikle itibarlı yazarların makalelerinin hakem değerlendirme sürecinden geçmeden yayınlandığını görüyoruz. Halbuki, yazarı kim olursa olsun, makalenin içeriği ne kadar “hayati önemde” görülürse görülsün, hiçbir makalenin hakem sürecinden geçmeden yayımlanmaması gerekir. Bu sadece dergi için değil, dergide hakem sürecinden geçerek yayın yapan diğer yazarların makalelerine yapılan bir haksızlık ve eşitsizliktir.

- Gelen makalenin ön incelemesini ve elemesini yapmak. Makaleler dil, gramer, ifade bakımlarından sorunsuz ve konu bakımından en azından anlaşılabilir olduğu görüldükten sonra hakeme göndermelidir. Bu ön eleme, hakeme yardımcı olmak açısından çok hayatidir. Genelde bu yapılmıyor ve gelen yazılar doğrudan bir hakeme gönderiliyor. Bu durum hakemin işini hem güçleştiriyor hem de geciktiriyor.

- Dergilerde hakem listesinin yayınlanması zorunlu ve gerekli değildir. Ancak, yayınlanması derginin şeffaflık ve hakemlik sürecinin işleyişi bakımından önemli bir fikir vermektedir. Hangi kurumlardan hangi hakemlerin ve ne kadar sıklıkta görev aldığını görmek iyidir.

- Hakemlere teşvik ödülü verilmesi, hakemlik sürecinde olumlu bir katkı yapabilir. Hakemin emeğinin sembolik olarak ödüllendirilmesi, hakemlerin çalışma şevkini ve hassasiyetini artırabilir. Ancak, ödüllendirme, gereksiz bir rekabeti de doğurabilir.

HAKEM FORMU

Bir yazının değerlendirilmesinde kullanılan ve dikkate alınması istenen kriterleri gösteren hakem formu, tüm hakemlik süreci açısından en temel belgedir. Hakem formu, derginin yazıdan beklentileri ile hakemin yazıyı değerlendirme çalışmalarını buluşturan bir araçtır. Gözlemlerimize göre, iki tip hakem formu bulunmaktadır: Birinci tip, hakeme çoktan seçmeli tercihler sunarak değerlendirme yapmasını sağlayan formlardır. İkinci tip, hakemden hem çoktan seçmeli tercih yapmasını hem de ayrıca bir rapor yazmasını istemektedir. Çoğunluğu ikinci tipte olan hakem raporlarının, daha uygun ve doğru olduğunu belirtmek gerekir.

- Ancak bu hakem raporlarının sağlıklı bir şekilde kullanılmadığını sıkça gözlemliyoruz. Hakem genellikle sadece çoktan seçmeli tercihini yapıyor; ancak rapor yazmaktan kaçınıyor. Editörler de bu duruma genellikle göz yumuyor.

- Diğer yandan, hakemlerin tespit ettikleri hatalar, eksikler ve istedikleri düzeltmeler, hakem formunda ayrıntılı ve ciddi bir şekilde gösterilmiyor.

- Genel olarak, hakem formları işlevlerini tam olarak yerine getirmiyor; göstermelik bir araç olmanın ötesine gidemiyor.

HAKEM VE HAKEMLİK SÜRECİ

Hakemin ve hakemlik sürecinin hayati bir konuma sahip olduğunu ve bunun editörler tarafından dikkate alınması gerektiğini yukarıda belirtmiştik. Bu hayati önemin, hakemler tarafından da benimsenmiş olması gerekir. Hakemin, sadece bir dergiye ve yazıya katkı yapmadığının, aynı zamanda ülkenin ve dünyanın bilimsel gelişmesinde de çok önemli bir rol oynadığının altının çizmek gerekiyor. Daha açık bir ifadeyle, dergilerin, makalelerin, literatürün ve bilimin gelişmesinde hakemlerin çok kritik bir işlevi bulunmaktadır. Bu işlevin gerçekleşmesi için, hakemin gerçekten çok ciddi, sıkı, kaliteli, objektif ve sağlam bir şekilde işini yapması gerekiyor. Nasıl ki bir futbol maçındaki iyi bir hakem maçı zevkli hale getirir ve öte yandan kötü bir hakem maçı işkenceye dönüştürürse, aynı şeyi bilimsel hakemler için de

söyleyebiliriz. Yani, iyi bir hakem dergiyi ve makaleyi maksimum düzeyde yararlanılabilir hale getirirken, kötü bir hakem derginin algısını olumsuzlaştırır. Peki, iyi bir hakem nasıl olur ve ne yapmalıdır? Pratikte ne gibi sorunlar bulunmaktadır?

- Hakemin temel görevi, uzmanı olduğu alanda yazılmış bir yazının makale haline gelip gelmeyeceğine karar vermektir. Bu süreçte, hakemin üç önemli görevi vardır: Birincisi, sorunsuz yazılmış bir yazıyı, hiç zaman kaybına ve zahmete yol açmadan yayınlanmasını sağlamaktır. İkincisi, diğer uçta, çok kötü bir yazıyı hiç uğraşmadan ret etmektir. Üçüncüsü, ki hakemlik açısından en önemli rol buradadır, kaliteli ve önemli olmakla birlikte sorunları bulunan bir yazıyı, yayınlanabilir hale getirmek için uzmanlık alanına ait önerilerle ve hatta fikirlerle geliştirilmesine destek ve yardımcı olmaktır. Peki hakem bunu nasıl yapmalıdır?

- Hakemin öncelikli işi, bir yazının bilimsel alan açısından uygunluğunu ve genel durumunu değerlendirmektir. Eğer yayımlanacak kadar orijinal ve iyi düzeyde bir yazı ise, yazının ayrıntılarına ve inceliklerine yoğunlaşmaktır. Hakem yazının her satırını ve cümlesini “bilimsellik” açısından inceleyerek, eğer eksiklik, yanlışlık, anlaşılmazlık ve benzeri sorunlar varsa bunların “düzeltmesini”; eğer geliştirilmesi gereken bölümler varsa, yazının “geliştirilmesini”; eğer literatür sorunları varsa “araştırmanın tamamlanmasını”; ve gerektiği durumlarda kıyasıya “eleştirerek” yazının “güçlendirilmesini” sağlamaktır. Hakemin, yazının dili, grameri ve ifadesi bakımından bir görevi yoktur; zira bu konu editörün görev alanına girer. Bununla birlikte, bir çok hakem bu konuda da yardımcı olmaktadır.

- Hakemin, tüm bu konularda titiz, sıkı, prensipli ve tavizsiz bir şekilde çalışması şarttır. Birçok hakemin ve hakemlik sürecinin maalesef bu konuda yeterli olmadığını belirtmemiz gerekiyor. İncelediğim hakem raporlarında, hakemlerin ne söylemek istediğinin anlaşılmadığı, gayri ciddi bir şekilde hakem formunun doldurulduğu pek çok örneklere rastladım.

- Açıktır ki, hakemin değerlendirmesinin objektif, tarafsız, dürüst ve adil olması gerekir. Yazarın, yazı konusunun, dergi kimliğinin, editörün veya başka bir faktörün olumlu veya olumsuz etkisi altında hiçbir şekilde kalmaması gerekir.

- Hakem, yazının kendisinden sonraki sürecini izlemeye devam etmesi gerekir. Değerlendirdiği bir yazının görüşlerine uygun bir şekilde yayınlandığını veya yayınlanmadığını takip etmesi beklenir. Kontrolü dışında yapılmış bir yayın konusunda sorgulayıcı olması gerekir.

- Hakemlerin sıkça yaptığı bir hata, yazıda yapılması gereken düzeltmeleri “editöre” veya “diğer hakeme” bırakarak hakemlik sürecinden çıkmasıdır. Hakemlerin, zaman baskısı veya zahmetli olması gibi nedenlerle, görevlerini başkasına devretmesi etik değildir. Gerçi bu durum genellikle hakem formlarında veya editörler tarafından gösterilen bir yoldur. Kanaatime göre, tüm hakemlik süreci hakemlerin denetimi altında tamamlanmalıdır. Bir

- Hakem, görevini zamanında yerine getirmelidir. Hem derginin hem de yazarın durumunu dikkate alarak, değerlendirmenin zamanında ve belirtildiği şekilde yapılmış olması gerekir. Ancak, editörler de hakeme yeterince zaman vermeli, sık boğaz etmemelidir.

- Sonuç olarak; hakemin; “şike (örneğin hatayı görmezden gelmek)”, “rüşvet (örneğin benim de işim düşebilir düşüncesi)”, ve “tembellik (örneğin hakemlik görevini geciktirmek)” gibi “suçlar işlememesi” şarttır.

TARTIŞMALI KONULAR

Hakem ve hakemlik süreci ile ilgili bazı konuların tartışmalı olduğunu ya da kesin bir cevabının olmadığını, ancak tercihe bağlı olduğunu kabul etmek gerekir. Bunlardan bazıları ve bunlar hakkındaki şahsi görüşüm kısaca şöyledir:

- Bir yazı için kaç hakem olmalı? = En az üç olmalı ve oy çokluğu ile karar verilmeli.
- Kör hakem mi, şeffaf mı? = Kör hakem.
- Yazarın adı açık olmalı mı? =Hayır.
- Hakem listesi dergide yayınlanmalı? =Yılda bir kez olabilir.
- Editör ve yayın kurulu hakemlik yapmalı mı? =Prensip olarak “Hayır”.
- Hakemlere ücret ödenmeli mi? =Evet.

HAKEMLİĞİ GELİŞTİRMENİN YOLLARI

Kanaatime göre, hakemlik kumrunun geliştirilmesi için çok pratik birkaç tedbir şunlar olabilir.

1. Gönüllülük esasına göre hakemlik: Emrivaki ile veya rica-minnet ile değil, önceden bilgilendirme, rıza ve onay ile hakem görevlendirmesi yapmak.
2. Hakem Formunu Güçlendirerek İşlevselleştirmek: Dergilerin belki de ilk yapması gereken şey, mevcut hakem formlarını gözden geçirmek, güncellemek, geliştirmek ve tam olarak uygulamak suretiyle işlevselliğini güçlendirmektir.

3. Ücret ödemek: Tatmin edici bir ücret ile, hakem katılımını güçlendirmek mümkün olabilir. Ancak, bunun suistimale yol açma riski de bulunmaktadır. Bu riske de mahal vermemek gerekir.
4. Hakemlik Puanı: Yükseltme ve atanmalarda hakemliğe puan vermek. Hatta, hakemlik puanına göre hakem seçimi yapmak da düşünülebilir.